

פירוש הרמב"ם למשנה רקע, חדשנות ויחסו לספרות התלמודית הרב דרור פיקסלר

הקדמה

במאמר זה נעמוד על חשיבות החיבור פירוש הרמב"ם למשנה (=פיהמ"ש) תוך מתן דגש למהדורתו של הר"י קאפח. אינני רוצה להיות כנשבע על הזהב שהוא זהב ולהרחיב את הדיבור בדברים הברורים לכל בר-בי רב דחד יומא, אך מכיון שיש שטחו עיניהם מלראות את האמת חשוב לזרז את המזורזים. הר"י קאפח זצ"ל במבוא למהדורתו לפיהמ"ש¹ ביקש לקצר וכתב שכל גדולי ישראל שבכל הדורות עיינו ולמדו את פיהמ"ש והתייחסו אליו כאל שאר כתבי הרמב"ם. ברם, רבים וטובים לא התייחסו לפיהמ"ש, ואף אם התייחסו חשבו שהוא חיבור שולי ביחס למשנה תורה. מטרת מאמר זה לברר את החידוש שיש בחיבור פיהמ"ש של הרמב"ם ולבחון את יחסו למקורות התלמודיים. בפתחת המאמר נסקור את הרקע למהדורת הר"י קאפח למשנה.

רקע למהדורת הר"י קאפח לפירוש הרמב"ם למשנה²

בחתימתו לפיהמ"ש כתב הרמב"ם:

¹ מהדורה ראשונה עם המקור הערבי: מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ג - תשכ"ט; מהדורה שנייה, תרגום עברי בלבד תשכ"ד - תשכ"ז עמ' 5.

² חלקים מפיסקא זו פורסמו במבוא לפירוש הרמב"ם למשנה מסכת ברכות - מהדורה מבוארת, מעליות תשס"ד עמ' 10-12.

כבר השלמנו חבור זה כפי שייעדנו, והנני מבקשו יתעלה ומתחנן לפניו שיצילני משגיאות. ומי שימצא בו מקום פקפוק או שנראה לו בפירוש הלכה מן ההלכות באור טוב ממה שבארתי יעיר על כך וידינני לזכות. כי מה שהטלתי על עצמי בזה – אינו מעט ולא בצועו קל אצל בעל צדק וחוש הבחנה טוב.

והוסיף שם לתאר את הנדודים והמסעות שעבר במהלך כתיבת פיהמ"ש.³

למרות דברים אלו של הרמב"ם, מאז ועד ימנו הונח פיהמ"ש, באופן יחסי, בקרן זוית,⁴ ורק מעטים עסקו בו בעיון ובהעמקה.⁵ גם אלו בדרך כלל דנו בסוגיות בודדות ולא מצאנו עיון שיטתי ומקיף כפי שעשו למשנה תורה ולמורה הנבוכים. אי ההתעסקות עם פיהמ"ש נגרם למרות שנכתב ראשון, והמשיך להתעדכן ולהתחדש על לסוף חיי הרמב"ם.⁶

הסיבות לדעתי שפיהמ"ש נזנח הן:

1. הרמב"ם כתב את פיהמ"ש בלשון הערבית. הסיבה שעשה כך היא שהספר יהיה קל לקריאה.⁷ סיבה זו התאימה לסביבתו הקרובה של הרמב"ם בלבד. חכמי

³ על תהליך כתיבת פיהמ"ש ראה מאמרי ספרד ארץ ישראל ומצרים בפיהמ"ש לרמב"ם, **נטועים** ח, תשס"ב עמ' 43-63.

⁴ על המקומות בהם הזכירו את פיהמ"ש כספר שאינו נלמד, ושאי אפשר לסמוך עליו ראה במאמרו של הרב נריה גוטל, דרך המלך במשנה; לבירור דרכו, מגמתו, אופיו ושיטתו של "פירוש המשניות" לרמב"ם, **פרי הארץ** ה-ו (תשמ"ב-ג) עמ' 46-47 ובהערות 15, 16 שם.

⁵ יוצא מן הכלל הוא רבי יום טוב ליפמאן העליר, בספרו על המשנה, שדן בדברי הרמב"ם בכל משנה ומשנה. ראה את דברי הרב מרדכי פוגלמן בספרו **בית מרדכי** ירושלים תשל"א בחלק מחקרים בהלכה סי' מ עמ' שטו-שיח.

⁶ ניתן לזהות את השינויים בכתב יד הרמב"ם במהלך השנים, עד לתיקונים שעשה ממש בסוף ימיו. כמו כן מוזכרים חיבוריו המאוחרים במהדורה אחרונה של פיהמ"ש. לדוגמה – בהקדמה לפרק חלק מזכיר הרמב"ם את מורה הנבוכים חיבור שנכתב עשרות שנים אחרי חתימת פיהמ"ש.

⁷ ראה באיגרת תימן (**אגרות הרמב"ם** מהדורת הרב יצחק שילת, מעליות, ב' כרכים, מעלה אדומים תשמ"ז עמ' קטז): "ראיתי להשיב התשובה בלשון קדר וניבו, למען ירוץ קורא בו, מכל האנשים והטף והנשים", אם

ישראל שבאירופה לא ידעו את השפה הערבית ובשל כך לא הכירו את כתבי הרמב"ם שנכתבו בשפה זו.⁸

2. התרגומים לעברית שנעשו לפיהמ"ש (החל מימיו של הרמב"ם ובדורות שלאחר מכן) היו קשים להבנה ולפעמים אף מוטעים מסיבות שונות, כגון: שיבושים בהעתקות שהגיעו לידי המתרגמים, טעויות סופר, חוסר שליטה בתוכן הדברים ובלשונם.

3. התיקונים שעשה הרמב"ם במשך כל חייו בפיהמ"ש, גרמו לכך שנמצאו גרסאות שונות של אותו הפירוש בפני הלומדים. דבר המהדורות לא היה ידוע, ומכיוון שלא ידעו מה הגרסא הנכונה, העדיפו שלא לעסוק בחיבור זה כלל.

אחד החלוצים המודרניים שעסק בפיהמ"ש ובמהדורותיו השונות (עוד לפני גילוי כתב יד הרמב"ם) הוא הפרופ' שאול ליברמן. במבוא להלכות הירושלמי לרמב"ם⁹ עמד על כך שיש לפירוש המשנה מהדורות, אך אין אלו מהדורות רגילות אלא שהיה כתב יד אחד, ובכל פעם שהעתיקו ממנו העתקה חדשה נוצרה מהדורה. את כל עבודתו עשה מהשוואת כתבי יד שונים ללא ראית כ"י המקורי. בעמוד יג של ההקדמה להלכות הירושלמי בסוף הערה 98 כתב: "ונמצאנו למדים מכל זה שפירוש המשנה לרבינו עדיין מחכה לגואל תלמיד חכם, והוצאת הרי"מ טולידאנו תוכיח כמה יש לנו ללמוד מפירוש המשנה".

כן לשון הערבית הייתה שלטת בכל תחומי החיים, וכאשר ביקש הרמב"ם להגדיל את מספר הקוראים של ספרו כתבו בערבית. מסיבה דומה כתבו רס"ג ור' בחיי (חובות הלבבות) את חיבוריהם בערבית. על לשון הערבית בפיהמ"ש ראה אגרות הרמב"ם עמ' רכג; תט; תקנח.

⁸ חכמים אלו שהיו בקשר עם הרמב"ם שאלו את השאלות בעברית, והרמב"ם נהג לענות בשפת השואל. אי ידיעת השפה הערבית גרמה לרמב"ם לגעור בר' פנחס הדיין (אגרות הרמב"ם [לעיל הערה 7] חלק ב עמ' תמ): "כבר אמרתי בתחילת חיבורי, שהעניין שתפשתי בו – שיהיה דרך המשנה ובלשון המשנה. אבל אתם לא שמתם לבבכם לדברי...". אך דברים אלו כתב הרמב"ם בהקדמה לספר המצוות, ור' פנחס לא הכיר אותם מפני שנכתבו בערבית.

⁹ בית המדרש לרבנים שבאמריקה, ניו יורק וירושלים תשנ"ה.²

ואכן זכינו לאותו גואל תלמיד חכם, הלוא הוא הרב יוסף קאפח, שהוציא לאור בין שנת תשכ"ד לשנת תשכ"ח תרגום חדש ומהדורה מתוקנת (לעיל הערה 1) שהתבססה על כתב ידו של הרמב"ם¹⁰ לפירוש אשר נמצא בספריות שונות בעולם.¹¹ במהדורה זו תוקנו רוב השיבושים שהיו בדפוסים הרגילים, והונחה בפני הלומד מהדורה מדויקת ואמינה,¹² שזכתה להתקבל על ידי כל לומדי התורה.¹³ בנוסף לכך תרם הרב קאפח להבנת עניין המהדורות בפייהמ"ש. העיון בעדויות השונות למסירת הטקסט (כלומר - כ"י הרמב"ם, קטעי הגניזה העתקות שונות וביניהן תימניות וספרדיות, והנוסחים

¹⁰ הדיון האם פיהמ"ש אשר בפנינו הוא בכתב ידו של הרמב"ם הוכרע וכבר נתקבל על דעת החכמים והחוקרים שאכן זהו כ"י הרמב"ם. ראה י. בלאו, האומנם יש בידנו טופס של פירוש המשנה בעצם כתב ידו של הרמב"ם, **תרביץ** כז, תשי"ח עמ' 536-543; י. בלאו א. שייבר, **אוטוגראף הרמב"ם מאוסף אדלר ומגניזת לנינגראד, טיוטת ההקדמה לסדר טהרות**, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים תשמ"א עמ' 5; ש.מ. שטרן ס.ד. ששון, על טופס פירוש המשנה בעצם כתב ידו של הרמב"ם, **תרביץ** כט (תש"ך) עמ' 261-267; קלמן כהנא, פיהמ"ש של הרמב"ם בכתב ידו?, **המעין** כו (תשמ"ו) א – 55-63; ב – 54-64; אגרות הרמב"ם (לעיל הערה 7) חלק א עמ' קצז; ובהקדמה **למסכת עבודה זרה מהדורה מבוארת** מעליות תשס"ב עמ' 10. לאחרונה קיבלה גישה זו חיזוק משמעותי, כאשר ד"ר עדנה אנגל מהמפעל הפאליאוגרפיה הערבית הציגה ראיות חד משמעיות כי אכן כ"י המונח לפנינו נכתב על יד הרמב"ם בהוצאתה בבית הספרים הלאומי, ח' טבת תשס"ה.

¹¹ מהדורת צילום פקסימילית של כל כתב היד ראתה אור בשלושה כרכים בשנים תשט"ז - תשכ"ו, הוצאת מונקסגורד קופנהגן, בעריכת ר. אדלמן עם מבוא מאת ס.ד. ששון.

¹² על חסרונות קלים שיש במהדורה זו ראה מה שכתבנו במבוא לפירוש הרמב"ם למסכת עבודה זרה - מהדורה מבוארת (לעיל הערה 10) עמ' 10-11. ביחס למסכתות עבודה זרה אבות והוריות מכתב יד הרמב"ם; על חסרון הניקוד וסימון (שיטוט) הפסוקים ראה במבוא לפירוש הרמב"ם למסכת ברכות (לעיל הערה 2) עמ' 13-14.

¹³ תרגום זה אף קיבל הכרה מלאה בעולם האקדמיה ראה את מאמרי הביקורת שכתב הפרופ' יהושע בלאו שליט"א אחרי צאת כל כרך (כל הביקורות פורסמו ב"**לשונונו**") כרך ל עמ' 54-60; כרך לא עמ' 235-239; כרך לב עמ' 399-401; כרך לה עמ' 75-78 (תשכ"ו - תשל"א) עבור הסדרים מועד - טהרות. באדר תשס"ב (אחרי פטירת הר"י קאפח) קמו עוררים על מהדורתו לפיהמ"ש. לחולקים אלו ניתן לענות כפי שהרמב"ם כתב לתלמידו ר' יוסף בר' יהודה (איגרות [לעיל הערה 7] עמ' שא-שב): "אני ידעתי ונתאמת לי בעת שחברתי, שהוא יפול בלא ספק לידי רע הלבב והמקנא, שיגנה מעלותיו ויראה שאין צורך בו, או שהוא חסר... אבל בזמנים הבאים, כשתסור הקנאה ובקשת השררה, יסתפקו כל בני ישראל בו לבדו" וד"ל.

העבריים) מראה שלמעשה הרמב"ם מעולם לא סיים את פירושו אלא חזר בו לעיתים קרובות, הוסיף וגרע, תיקן ושינה מחק והרחיב עד סוף ימיו. לפי שהמקור עצמו השתנה מיום ליום, אף העתקות שנעשו ממנו אינן אחידות. כל העתקה או ציטוט משקפות את מצב הנוסח בשלב מסוים, והוא שונה מהעתקות או ציטוטים שנעשו לפני כן או אחר כך. הרב קאפח זיהה ארבעה שלבי התפתחות (=מהדורות):¹⁴

1. כ"י ששון¹⁵ – גוף כתב היד. מוגדר כמהדורה קמא.
2. בתרגום העברי הנדפס בש"ס וילנא נמצאים כ- 60%¹⁶ מהתיקונים. מוגדר כמהדורה שנייה או מהדורת ספרד.
3. בכתבי יד תימניים נמצאים כ- 80% מהתיקונים. מוגדר כמהדורה שלישית או מהדורת תימן.
4. כ- 20% מהתיקונים מצויים רק בכתב יד הרמב"ם.¹⁷ מוגדר כמהדורה רביעית. חלוקה זו של הר"י קאפח אינה נקייה מבעיות מקומיות,¹⁸ כמו כן חסרה התיחסות מקיפה לטיטות הרמב"ם שנמצאו בשנים האחרונות.¹⁹ בעקבות תרגומו החדש והמידע שהתקבל בעקבות מציאת כתב יד הרמב"ם החלו להופיע עבודות ומחקרים על פיהמ"ש.²⁰ פרויקט מקיף להוצאת מהדורה מבוארת

¹⁴ מכאן מקור הביטוי "מהדורה קמא" (=מה"ק) ו"מהדורה בתרא" (=מה"ב). לא מדובר על מהדורות ממש אלא בביטוי לשוני גרידא.

¹⁵ לעיל הערה 10.

¹⁶ הר"י קאפח כתב כי 30% בלבד מהתיקונים מצויים בנוסח הנדפס. לענ"ד תיקונים רבים יותר מצויים במהדורה הנדפסת בש"ס וניתן להעריך כמות זו כ- 60% מכלל התיקונים שבפיהמ"ש.

¹⁷ הכוונה לכ"י ששון (לעיל הערה 11) עם כל התיקונים וההוספות.

¹⁸ כדוגמה למקרה שחלוקה זו אינה אפשרית ראה עבודה זרה פ"ה ה"ג, והשווה לדברינו במהדורה המבוארת עמ' קסז-קעה. ויש עוד דוגמאות רבות.

¹⁹ ניתן לומר בוודאות כי הרמב"ם כתב טיטות לפני פרסום כל אחד מכתביו. הדבר מחויב כפי שהרמב"ם בעצמו כתב: "מה שירשום האדם בידו ויכתבהו – ראוי שיחזירהו אלף פעמים אילו ייתכן זה" (אגרת השמד [לעיל הערה 7] עמ' לג-לד), וכן מציאת דפי הנראים כטיטות, ראה סיכומו של ס. הופקינס במבוא לטיטות הרמב"ם לפיהמ"ש מסכת שבת, ירושלים תשס"א.

לפירוש המשנה מתבצע בימים אלו בישיבת "ברכת משה" במעלה אדומים, והוא מבוסס על מהדורת הר"י קאפח.
לקמן נציג שני נושאים מתוך כלל הנושאים הראויים להיות נידונים, והם החידוש בכתיבת פירוש המשנה, ויחס הרמב"ם למקורות התלמודיים כפי שבאים לידי ביטוי בחיבור זה.

החידוש בכתיבת פירוש לכל המשנה

הרמב"ם התפרסם ללא ספק בחיבורו ההלכתי משנה תורה שתוכנו להקיף את כל התורה שבעל-פה כולה (ראה בהקדמה למשנה תורה והקדמה לספר המצוות). צעד ראשון בדרך זו עשה הרמב"ם בכך שכתב פירוש מקיף לכל הסדרים שבמשנה על פי

---

²⁰ (1) הרב נריה גוטל פרסם בשנת תשמ"ב עבודה מקיפה שבה ברר את דרכו מגמתו אופיו ושיטתו של פיהמ"ש לרמב"ם. עיקר שיטתו שם היא להוכיח שבפיהמ"ש שם לו הרמב"ם כמטרה לקרב את דיני התורה ללב הלומדים, ובשל כך יש הרבה מקומות שסטה מדרך התלמוד על מנת להבהיר את דברי המשנה בצורה טובה יותר. לענ"ד לדברים אלו אין כל בסיס מה עוד שאת עיקר חידושו הוא מבסס על תשובת הרמב"ם להבדיל בין **משנה תורה** לתלמוד, ולא בין פיהמ"ש לתלמוד (כנראה מתוך שגגה), אך גם במשנה תורה דבריו אינם מדויקים. וכבר האריך לתקוף מאמר זה אהרן אדלר **העקרונות השיטתיים כיסוד לתורתיו של הרמב"ם מפירוש המשנה למשנה תורה**, חבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, המחלקה לתלמוד אוניברסיטת בר-אילן, אייר תשמ"ז עמ' 8-10, וחזר על דבריו בלשון מעט יותר מעודנת במאמרו **בספר זכרון לרב יוסף בן דוד קאפח** יחסו של הרמב"ם לתלמוד הירושלמי (פרק בחקר פירוש המשנה להרמב"ם), תשס"א עמ' 204 הערה 18, ואנו מצטרפים לדבריו. ביקורת נוספת על עבודה זו ראה לקמן הערות 21 ו-33.

(2) הרב אהרון אדלר כתב עבודת מחקר על החזרות בין פיהמ"ש למשנה תורה. עבודתו מבוססת על הערות הר"י קאפח במהדורתו לפיהמ"ש, וללא עבודתו של הר"י קאפח מחקר זה לא היה מתאפשר.

(3) אנו התחלנו להוציא לאור מהדורה מבוארת של פיהמ"ש המבוססת על תרגומו של הר"י קאפח. בעז"ה יצאו עד היום מסכתות ברכות (לעיל הערה 2) ועבודה זרה (לעיל הערה 10), וכבר החלו תלמידי חכמים נוספים לעבוד במסגרת מכון מעליות על מסכתות נוספות.

התלמוד.²¹ החידוש במעשה הרמב"ם מודגש על רקע המקובל בדורות שלפניו. רוב הלומדים זנחו את לימוד הגמרא והתמקדו בלימוד ספרי הלכה כדוגמת הלכות הרי"ף וספרי הלכות של הגאונים.²² מיעוט הלומדים שעדיין המשיך ללמוד תלמוד (וביניהם הרי"ף מיגאש רבו של ר' מימון אבי הרמב"ם שהרמב"ם העריך מאוד את רוחב דעתו בתלמוד),²³ התמקד בלימודים שהם הלכה למעשה, וכך למדו רק שלושה סדרים (מועד, נשים ונזיקין).²⁴ הרמב"ם מציין בכמה מקומות חוסר ידע בסיסי בדיני תורה גם במקרה שההלכות אינן מסובכות בכלל, ובודאי במקרים שהלימוד דורש עיון ואיסוף מקורות רב מכל הש"ס. ראה בהקדמה לסדר קודשים בעניין הקרבנות שאלו דברים קלים המפורשים בתורה: "ראיתי להקדים דברים בחלוקי הקרבנות וסקירת סוגיהם לפני שאתחיל בפירוש סדר זה. ואשר הביאני לכך אף על פי שחלוקתן דבר פשוט וכולם מקראות בתורה ואי אפשר להביא בזה דבר מופלא ולא עמקות עיון, הוא מפני שדבר זה כלומר הקרבנות, כבר אבד בעונותינו שרבו, ואין מעיינים בו כי אם מעטים מבני אדם... עד שהושוו בהם החכם הגדול והסכל שבהמון". והשווה לדבריו בסוף ההקדמה לסדר טהרות הכולל נושאים סבוכים ביותר: "לפי שכל הלכה שמדובר בה

²¹ הראיה הברורה לכך שהרמב"ם לא התכוון לכתוב את פיהמ"ש כהקדמה למשנה תורה היא העובדה שהוא לא מזכיר חיבור זה בכל פיהמ"ש. את ספר המצוות, שכבר החל לחבר בזמן העתקת פיהמ"ש לטופס הנקי, מזכיר הרמב"ם בפיהמ"ש חולין פ"א ה"ה, ומנחות פ"ד ה"א, כמו גם את החיבורים האחרים שכבר נכתבו לפני פיהמ"ש אך לא פורסמו מעולם, ראה בהקדמה למשנה (מהדורת הרב יצחק שילת, מעליות, מעלה אדומים תשנ"ב) עמ' סב שם מוזכרים הפירושים לתלמוד, ובתמיד פ"ה ה"א שם מוזכר הלכות הירושלמי.

²² בהקדמה למשנה (מהדורת הרב שילת לעיל הערה 21) עמ' סא מזכיר הרמב"ם את פירושי הגאונים לתלמוד, ואת החיבורים בפסקי ההלכה בלשון כללית. החיבורים המוזכרים בשם הם הלכות גדולות, הלכות קטועות, הלכות פסוקות, הלכות ר' אחא משבחה. פסקי הרי"ף ופירושי ר' מימון אבי הרמב"ם ור' יוסף הלוי מיגאש מוזכרים עם הערכה מיוחדת.

²³ בנוסף לדברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה על גדלותו של הרי"ף מיגאש ראה גם פיהמ"ש שבועות פ"ו ה"ז; אבות פ"ד ה"ז; ספר משפטים, הלכות שאלה ופקדון פ"ה ה"ו; אגרות הרמב"ם (לעיל הערה 7) אגרת בענין נסיעות בנהרות עמ' שצ; בענין רקימת פסוק על טלית עמ' ת; בענין זמר הישמעלים וינבם עמ' תלא; בענין אישות עמ' תרכג; על משנה תורה עמ' תרנא; בתשובות מהדורת פרופ' יהושע בלאו ד' כרכים, ראובן מס, תשמ"ו, סי' קכו עמ' 224; סי' רנא עמ' 459; סי' רצד עמ' 552; סי' שצג עמ' 672; סי' תכח עמ' 708.

²⁴ ראה את דברי הרב פרופ' שמחה אסף בספרו **תקופת הגאונים וספרותה**, ירושלים תשל"ז עמ' קלז-קעא.

בטומאה וטהרה ובראשון ושני ודומיהן, קשים אפילו על הרבנים הגדולים וכל שכן על התלמידים".

אמנם בתחילת דרכו גם הרמב"ם פירש את שלושת הסדרים המקובלים,²⁵ אך גם הוסיף פירוש למסכת חולין "לגודל הצורך אליה" (הקדמה למשנה [לעיל הערה 21] עמ' סב).²⁶ אך כבר בגיל צעיר ראה צורך גדול בלימוד המשנה כבסיס לכל התורה שבעל-פה ולכן בחר לפרשה ובכך להביא לתודעת הלומד את תמצית המסקנות של הלימוד התלמודי. הלומד תלמוד ללא משנה, חסר לו ידע בסיסי שאף יכול להביאו לידי טעות. דוגמה לטעות שכזו הביא הרמב"ם בפיהמ"ש מקוות (פ"ד ה"ד) שם כתב:

וכבר דמה אדם גדול מאוד בעל עיון בארץ 'גרבנא' כי שאובה שהמשיכוה כשרה... ואשר גרם לכל העינוי הזה הוא מיעוט זכירת המשנה והעיון במה שנכתב בה. וכמה צדקו דבריהם, אם ראית תלמיד חכם שתלמודו קהה עליו כברזל, על משנתו שאינה סדורה בפיו.²⁷

²⁵ פירושי הרמב"ם לתלמוד נאספו על ידי הרב מרדכי יהודה ליב זק"ש, ויצאו בהוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשכ"ג. על נכונות הייחוס של חלקים מחיבור זה לרמב"ם ראה מה שכתבתי במאמר: לשון תקיפה בפירוש המשנה לרמב"ם - לשונו של הרמב"ם בפסיקת הלכה במקומות מסופקים, ולשאלת יחוס הפירוש לתלמוד מסכת ראש השנה לרמב"ם, סיני קובץ לרגל 800 שנה לפטירת הרמב"ם (בדפוס).

²⁶ הרמב"ם המשיך לעסוק בתלמוד וללמד את תלמידיו הלכות הרי"ף כל חייו, ואין כל בסיס להשערה שאחרי כתיבת משנה תורה עבר ללמד את ספרו במקום הגמרא. על נושא זה כתבו בהרחבה, ברצוני לתרום הוכחה נוספת מחיבוריו התלמודיים של הרמב"ם. בפיהמ"ש מזכיר הרמב"ם את חידושיו לתלמוד והלכות הירושלמי (ראה לעיל הערה 21). באגרת שכתב לר' נהוראי דיין דמשק בסוף ימיו (אגרות [לעיל הערה 7] כרך ב עמ' תרנב) מזכיר הרמב"ם חיבור תלמודי חדש והוא כולל את המקומות שחלק על הרי"ף (בהקדמה למשנה כתב שיש 10 מקומות כאלה, ובאגרת כתב 30). חיבור תלמודי זה הוא חיבור חדש שלא היה בזמן כתיבת פיהמ"ש, ומכאן ראייה שהמשיך הרמב"ם ללמוד וללמד גמרא ורי"ף גם אחרי חיבור משנה תורה.²⁷ על הסיבה שהרמב"ם תקף דעה זו ומה סבר במהדורה ראשונה של פיהמ"ש ראה מה שכתבתי בהלכות מקוות - על חזרה אחת בפירוש המשנה לרמב"ם, מעליות יב, תשנ"ב עמ' 65-78. וציין הרי"ף קאפה לעבודתי זו במהדורתו למשנה תורה טהרות ח"ב עמ' תסא.

נמצאנו למדים שהרמב"ם פירש את המשנה על מנת להדגיש את חשיבות לימוד כל התורה שבעל-פה. על מנת לבסס מטרה זו, שזר בכמה מקומות בפיהמ"ש ביטויים המדגישים את הצורך בלימוד כל המשנה, ובכך את כל הקפה של התורה שבעל-פה ולא רק את ההלכות השייכות לזמן הגלות. ראה למשל המשנה החותמת את מסכת מנחות (פי"ג הי"א), שם המשנה כתבה:

נאמר בעולת הבהמה אשה ריח ניחוח (ויקרא א ט), ונאמר בעולת העוף אשה ריח ניחוח (שם א יז), ובמנחה אשה ריח ניחוח (שם ב ב), ללמד שאחד המרבה ואחד ממעט, ובלבד שיכון אדם דעתו לשמים.

ובביאורו למשנה זו לא הסביר הרמב"ם את המשנה אלא "ניצל את ההזדמנות" לזרז את לימוד עניין הקורבנות, וכך כתב:

ועוד אמרו זאת התורה לעולה וכו' (ויקרא ז לז), כל העוסק בתורה כאלו הקריב עולה ומנחה וחטאת ואשם. ואמרו תלמידי חכמים העוסקין בהלכות עבודה מעלה עליהן הכתוב כאלו נבנה מקדש בימיהן. ולפיכך ראוי לאדם לעסוק בעניני הקרבנות ולהתבונן בהן, ואל יאמר שהם דברים שאין להן צורך היום כדרך שאומרים הרבה מבני אדם.²⁸

מכיוון שכך ניתן להניח שאת עיקר החידוש בפיהמ"ש ראה הרמב"ם בעצם העובדה שהוא כותב פירוש מקיף לכל המשנה, ובעיקר פירושו לסדרים זרעים, קודשים וטהרות. ובאמת מצאנו כי הרמב"ם מציין את חשיבות עבודתו דווקא על הסדרים הללו, ראה ביחס לפירושו לכלאים בשבת (פ"ט ה"ב): "ואם תרצה להקיף ידיעת דיני

²⁸ השווה לדברי ר' משה מקוצי (סמ"ג) בהקדמה למצוות עשה.

הערוגה התבונן בפירושו בה בכלאים"²⁹; על פירושו לסדר קודשים (ולמסכת מידות) בכפורים (פ"ג ה"ח): "לפי שאני עתיד לבאר לך את כל זה וארבה לך בציורים עד שתתארהו בלבך היטב ויובן כולו בדעתך כאלו ראית אותו בעיניך במסכת מדות בעזרת שדי", ובכלים (פי"ז ה"י); על הפירוש לסדר טהרות ראה ערלה (פ"ב ה"ג): "ומשמ תבין היטב כללים אלו", חגיגה (פ"ג ה"ב), סוף ההקדמה לסדר טהרות:

ואני רוצה להעריך כאן על מה שאפשר לשגות בו, והוא... שתדע על פה תחלה כל ההקדמות שהקדמתי במבוא זה עם לשון הפרק הראשון הזה של כלים וגם פירושו בו עד שתדעהו על פה היטב מאוד... מפני שהם דברים קשים מאוד כשלעצמם... לא יעלה על דעתך שהדבור בענינים אלה כמו הדבור בסוכה או לולב או בשבועת השומרין ושבועת הדיינין³⁰... לפי שהכלים הללו גדולי הערך שהסדרתי לך בהקדמה זו, לא הושג שום כלל מהם אלא לאחר שיגעתי בו יגיעה גדולה בבירורו לכל צדדיו, ולקטטים אחד מעיר ושנים ממשפחה מכל פנות התלמוד ונבכי הבריתות והתוספתות עד שאספתי מהם הקדמה זו שתהא מפתח לכל מה שאני רוצה לפרש בסדר זה, וכן אף לרוב ההלכות הקשות שבתלמוד... ולא ידע באמת ערך התועלת שבו אלא מי שכבר יגע ימים ונדד שנה לילות בהלכה מאותם ההלכות שבתחלת שבת ופסחים או חגיגה וזבחים וחולין ודומיהן, ולא נתברר לו כלל לסמוך עליו. ואחר כך יקרא מבוא זה

²⁹ בטיוטות למסכת שבת שפרסם הופקינס (לעיל הערה 19) עמ' 61, בנוסף לאזכור של הפירוש במסכת כלאים, הרמב"ם חוזר על הפירוש כולו גם בטיוטות לפירוש בשבת. בהעתקה לטופס הסופי (מה"ק של הפירוש) השמיט את פירושו והמליץ למעוניין לראות את הדברים במסכת כלאים.

³⁰ הרמב"ם משווה את דיני טהרה לעיון הפילוסופי ולמשלי שלמה. כפי שכתב בהקדמה לטהרות שלא יחשוב הלומד שסדר טהרות קל ללימוד כדיני סוכה לולב ושבועת השומרים, כך כתב באותה הלשון ממש בפתחה ל**מורה הנבוכים**, מהדורת הרב יוסף קאפח, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ז עמ' י: "ואיני חושב שידמה אחד מבעלי הדעות השלמות שדברי תורה הרמוז עליהן כאן, אשר בקש עצות להבנתם על ידי הבנת עניני המשלים הם דיני עשיית הסוכה והלולב, ודין ארבעת שומרים, אלא הכוונה כאן הבנת העמוקות בלי ספק".

ומה שאחריו ויהיו לו כל אותם הדברים בנויים על יסודותיהם הרי אז ידע ערך מה שנעשה כאן.³¹

לסיכום העניין ניתן לקבוע כי הרמב"ם ראה בפירוש כל המשנה מעשה חדשני המחזיר את העטרה ללימוד כל חלקי התורה שבעל-פה. את עיקר החידוש ראה בסדרים זרעים קודשים וטהרות, ואף הביע את הערכתו לפירושו במהלך פירוש המשנה.

פירוש המשנה כמפתח לתלמוד

בהקדמה ציין הרמב"ם כי פירושו יהיה מבוסס על הנאמר בתלמוד, ובכך פירוש המשנה מהווה למעשה דרך ישירה להבין כיצד הרמב"ם למד את הסוגיא תלמודית. בהקדמה למשנה כתב:

התלמוד עושה במשנה מעשה, אי אפשר לשום אדם להשיגו בהקש לעולם, לפי שהוא מביא עיקרים, ואומר לך שזו המשנה נבנתה באופן כזה וכזה, או שזו המשנה לשונה חסרה, ושיעורה כך וכך, או שזו המשנה היא לפלוני ודעתו כך וכך... הלכה אחת מן המשנה מתפרשת לפעמים בארבעה דפים וחמישה... זה אם לא היתה ההלכה האחת מאותן שאין נשלם פרושן ופסק הדין בהן אלא משתי מסכתות או משלוש.

אם כן מטרת הרמב"ם בפיהמ"ש להסביר את המשנה על הדרך שהסביר התלמוד, ועל ידי לימוד מדוקדק של דבריו בפיהמ"ש ניתן להבין כיצד הרמב"ם למד למעשה את התלמוד.³²

³¹ עמ' כא-כד.

³² עמ' סב. ראה גם את דברי הרב ד"ר רצון ערוסי בנושא במאמרו אחדות התורה והעם במשנת הרמב"ם, תחומין ח, תשמ"ז, 462-487.

בכמה מקומות בפיהמ"ש ניתן למצוא כי הרמב"ם כותב את פירושו כמפתח למה שנאמר בתלמוד, וכן כמפתח להמשך פירושו. ראה בשבועות (פ"ב ה"א): "וכבר הארכנו בביאור הלכה זו מפני שהיא קשה בתלמוד, ומה שהזכרנו היא מפתח לכל מה שנאמר שם"; הקדמה לאבות: "ראיתי להקדים... פרקים מועילים... יהיו לו גם כן כמפתח למה שאנו עתידים לפרש"; הקדמה להוריות: "וקנה אלה העיקרים, שהם מפתח זאת המסכתא"; כרתות (פ"ג ה"ד): "הנני מבאר לך שלשת הכללים הללו בדוגמאות מן ההלכה הזו שאנו מפרשים אותה כפי שנתבאר בתלמוד"; שם (פ"ו ה"ו): "כך באר התלמוד בכל זה, הבינהו"; הקדמה לסדר טהרות (עמ' ט): "אני אקדים כאן הקדמות שיהו מפתח לכל מה שיכלול סדר זה"; ובהמשך (עמ' כד): "מכל פנות התלמוד ונבכי הבריתות והתוספתות עד שאספתי מהם הקדמה זו שתהא מפתח לכל מה שאני רוצה לפרש בסדר זה"; כלים (פ"ב ה"ג): "ראוי שאומר כאן דברים קצרים מפתח למה שקדם ולמה שיבא בענין זה"; זבים (פ"ה ה"ב): "והוי זכור גם כלל זה, כי הוא מפתח לפרק זה".

אם כן היינו מצפים שהדברים בפיהמ"ש יתאימו לדברי הגמרא, וברוב המוחלט של המקרים כך הם פני הדברים, אך יש מספר הלכות בהן נראה כי הרמב"ם פירש את המשנה שלא בהתאם לדברי התלמוד או שלא בהתאם להלכה שהוא בעצמו פסק במשנה תורה.³³ בהמשך נפרט מקצת מהמקומות שנראה כי אינם תואמים את דברי הגמרא. כמובן שיש לעיין בכל מקום בפני עצמו אך יש צורך להקדים כלל עקרוני בשיטת הרמב"ם.

³³ ה"סטיות" לכאורה של הרמב"ם במשנה תורה מהמסקנה התלמודית "פרנסו" תלמידי חכמים ואנשי מחקר רבים שכל אחד מצא בהם את גישתו. על "הסטיות" בפיהמ"ש כתב הרב נריה גוטל וטען שמגמת פיהמ"ש כספר המבאר גרמה לכך שיהיו סטיות מדרך התלמוד. דבריו שם בעיתים ולא מדויקים, ראה לעיל הערה 20. אין אנו מסכימים שהרמב"ם "סטה" מהתלמוד ללא סיבה כמו גם לצורך ישוב הדברים על לב השומע במחיר אי דיוק הלכתי. הסברנו מבוסס על ההנחה שהרמב"ם לא הסתיר דבר, ובדאי שלא שינה הלכות על מנת שיתקבלו דבריו אצל העם. ראה בהרחבה במאמרנו הנזכר לעיל הערה 25, ובמאמר נוסף העתיד להתפרסם בעז"ה בסיני "איסור תחומין ברמב"ם - שמרנות הלכתית כפי שבאה לידי ביטוי בדינמיות פנימית".

דרכו של הרמב"ם שבכל מקום שאנו מוצאים טעם שונה ממה שאמרה הגמרא, הוא אינו טעם שהרמב"ם הביא מעצמו, אלא על בסיס דברי הגמרא על מנת לענות על קושי שעלול להתעורר מהסברה. על עקרון חשוב זה עמד לראשונה מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ בספר הזיכרון להרב יצחק נסים חלק הרמב"ם ופורסם שנית עם תוספת דוגמאות בספרו "עיונים במשנתו של הרמב"ם"³⁴.

אם כן בכל מקום שאנו מוצאים סטייה לכאורה מדברי הגמרא עלינו לחפש ולחקור מה הביא את הרמב"ם לסטייה זו ומתוך כך להבין את הטעם לדבר. בשורות הבאות נדגים על ידי מספר מקורות לכל סוג של מקרים בהם יש חריגה בדברי הרמב"ם בפירושו למשנה. הקבוצה הראשונה אלו הם מקרים בהם פרשנותו של הרמב"ם שונה לכאורה מהנאמר בתלמוד. חריגה שכזו מצויה מאוד בכל כתבי הראשונים, והיא המהווה מקור לחקר ועיון בדברי אותו הפרשן. הקבוצה השנייה אלו מקרים שבהם הרמב"ם מבאר דברים בשונה מביאורו המאוחר יותר במשנה תורה. דבר זה יחודי לראשונים שהתגלגלו לידנו מספר כתבים שלהם. חילקנו קבוצה זו לשתי תתי קבוצות. האחת למקרים שהשוני הוא גם מהתלמוד (כקבוצה הראשונה) וגם ממשנה תורה. ותת הקבוצה השנייה אלו מקרים שיש הבדל ממשנה תורה בלבד. הקבוצה השלישית אלו ביאורים שלא עולים בקנה אחד עם פסק ההלכה של הרמב"ם באותו העניין. כאמור לעיל, אלו דוגמאות בלבד ומי שלומד באופן סדיר את פיהמ"ש לרמב"ם יכול להוסיף עליהם דוגמאות רבות.³⁵

³⁴ מעליות תשנ"ט עמ' ט-סה. להדגמת הנושא בפיהמ"ש ראה בנספח למהדורתנו למסכת עבודה זרה (לעיל הערה 10) עמ' רכט.

³⁵ מגמת מהדורתנו המבוארת לפירוש המשנה (לעיל סוף הערה 20) היא לעמוד על כל החריגות הללו, ולמעשה אחרי שהביאור יקיף את כל פיהמ"ש יהיה ניתן להציג סיכום כולל של כל המקרים בהם יש חריגה פרשנית בין דברי הרמב"ם בפיהמ"ש לבין התלמוד, פסק הלכה או לשאר כתביו.

פירוט המקומות בפיהמ"ש שבהם ביאר הרמב"ם שלא כדרך התלמוד

פאה ד, ה³⁶; כלאים א, א³⁶; תרומות ג, א; מעשר שני ה, א; שבת ג, ה; שוטה ט, ז³⁷; סנהדרין א, א; שם ו, ה; מכות א, יא; עבודה זרה ד, ט³⁸; הוריות א, ו³⁹; מנחות ו, ב⁴⁰; בכורות ז, ג; שם ח, ג; שם ח, ו; ערכים א, א; שם ג, ג; נגעים ב, ב; טהרות ג, ח.

פירוט המקומות בפיהמ"ש שבהם ביאר הרמב"ם באופן שונה ממשנה תורה ומהתלמוד:

מעשרות ה, ב; שקלים ד, א; יבמות ב, ג; נדרים ג, ט; קדושין א, ב⁴¹; מכות ג, ב; תמיד א, ד ובמה"ק.

³⁶ הביא פסוק אחר ממה שהביא התלמוד, ובאמת הפסוק שהרמב"ם הביא נראה מתאים יותר.

³⁷ במקרה זה העדיף את האמור בתלמוד הירושלמי ממה שכתוב בבבלי.

³⁸ ראה מה שביארנו במהדורתנו (לעיל הערה 10) עמ' קמח-קמט.

³⁹ גם במקרה זה הרמב"ם הביא את הפסוק מדברי הימים ולא את הפסוק שהביאה הגמרא למסקנה (וכן עשה בספר קרבנות, הלכות שגגות פי"ב, ה"א), שהרי אפשר לטעון שבאמת י"ב שבטים נקראים קהל וי"א לא! אלא שמהפסוק בדברי הימים רואים ששני שבטים נקראים קהל ואם כן בודאי שגם י"א שבטים נקראים כך.

⁴⁰ בעניין שפיכת הנסכים על גבי המזבח ראה גם זבחים י, ח מה"ק שכתב שכן נשפך על גבי האש מפני שלא בהכרח תיכבה בעקבות כך, ומחק הכל במה"ב, ובמשנה זו כתב אחרת.

⁴¹ גם משנה תורה וגם פיהמ"ש שונים מהתלמוד. כלומר הרמב"ם הביא שני פסוקים שונים שאינם מופיעים בדרשה התלמודית.

**פירוט המקומות בפיהמ"ש שבהם ביאר הרמב"ם
באופן שונה ממשנה תורה:**

ברכות ז, ב⁴²; שם ח, ו⁴³; פאה ז, ב⁴⁴; תרומות ג, ט; פסחים א, ד⁴⁴; שם ח, ח; סוכה ג,
ט⁴⁵; יבמות א, א; גטין ב, ה⁴⁶; עדיות ז, ב; עבודה זרה ה, ח; כלים ב, ו; אהלות יח, ג⁴⁷;
מכשירין ב, ט; שם ג, ז.

**פירוט המקומות בפיהמ"ש שבהם ביאר הרמב"ם
שלא כהלכה שהוא פסק:**

קדושין א, ה; בבא קמא ו, א; בבא מציעאה ט, יג; עדיות ז, א; שם ז, ו; אבות ג, ד⁴⁸;
פרה י, א.

---

⁴² ראה מה שביארנו במהדורתנו (לעיל הערה 2) עמ' רצט-ש.

⁴³ במקום זה נראה שיש הבנות שונות בעניין נר ששבת. ראה מה שביארנו במהדורתנו (לעיל הערה 2) עמ'
שמה-שמו.

⁴⁴ במקרה זה הטעם שונה ממשנה תורה אך כדברי הגמרא, כלומר - משנה תורה שונה מהנאמר בתלמוד.

⁴⁵ במקום זה שינה הרמב"ם את הטעם בין המהדורות, אך שני הטעמים לא מוזכרים במשנה תורה.

⁴⁶ הנימוק השונה הוסף במה"ב. וראה גם שם ג, ב בענין זה.

⁴⁷ השינוי תלוי כנראה בהבנות השונות של טומאת קבר, ראה מה שכתבנו בנושא בעל הגולל ועל האוהל -
ברורים בדיני טומאת כהן, **מעליות** יד, תשנ"ד 86-108; קבר אינו מטמא באהל - פתרון חדש לבעיית
טומאת כהנים, **תחומין** כ, תש"ס 376-387.

⁴⁸ ראה מה שהערנו על זה במסכת עבודה זרה - מהדורה מבוארת (לעיל הערה 10) פ"ג ה"ח ד"ה ואין
הלכה, עמ' קז-קח.